

## Tóth Rebeka

### Machik József: *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica*. Adalék a horvátországi magyar grammatikák történetéhez

#### 1. Történeti áttekintés

Az első horvátoknak szánt magyar grammatikák az 1800-as években jelentek meg, a nemzeti öntudatra ébredés, az irodalmi nyelvek kialakulásának időszakában. Kulturális szempontból virágzó korszakról beszélhetünk tehát, ugyanakkor a horvát–magyar politikai kapcsolatokról nem mondható el ugyanez. Ekkor zajlott a horvát irodalmi nyelv egységesítése és modernizálása, amely törekvések vezéralakja Ljudevit Gaj és a cseh származású Bogoslav Šulek volt (Lukács 2013). A XIX. századig a horvátok magyarságképe túlnyomórészt pozitív volt, de a nemzeti törekvések politikai ellentétekhez vezettek, így már az 1790-es budai országgyűlés után egyre több negatív elem jelent meg a magyarokról alkotott képben (Sokcsevits 2000: 98–99; Švoger–Tvrtković 2015: 693; Nyomárkay 2017). Az ellentétek az illír mozgalom megjelenésével, a horvát nemzeti gondolat erősödésével csak fokozódtak. Az illírek szemben álltak a Horvát–Magyar Párttal, bár követendő példát is láttak a magyar nemzeti mozgalom törekvéseiben. Az 1844-es pozsonyi országgyűlésen tovább romlott a viszony, az Illír Párt 1848-ra a Magyarországgal való teljes szakításig jutott el (Sokcsevits 2011; Makkai 2013: 15–16).

Bár ez az időszak politikailag kedvezőtlen volt, Sági István bibliográfiájában (Sági 1922: 96–129) három magyar grammatika is szerepel, amelyek az 1800-as években jelentek meg Zágrábban. Szerzőikben közös, hogy mindannyian a zágrábi akadémia tanárai voltak, ahol – többek között – magyar nyelvet tanítottak. A legkorábbi Mikusay János *Institutiones linguae hungaricae* című 1833-as munkája, majd Machik József *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica* című műve jelent meg 1842-ben. Ezek – ahogy a címük is jelzi – latin nyelvű grammatikák. A harmadik grammatika fontos előrelépést jelent, mivel horvát nyelvű. Szerzője Ivan Bojničić, aki szerzői magánkiadásban jelentette meg *Gramatika Magjarskoga Jezika* címmel – először 1888-ban, utána pedig 1912-ig négy kiadása született. Jelentősége, hogy ez az első horvátországi, horvát nyelven írt magyar nyelvtan. Részletes elemzést Žagar-Szentesi Orsolyától olvashatunk róla (Žagar-Szentesi 2002: 253–261).

Ivan Bojničić magyar nyelvet tanított a zágrábi akadémián (a mai Zágrábi Egyetem elődjén), ahol 1880-ban alakult meg a magyar nyelvi lektorátus, 1892-től pedig Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék működött. A tanszékvezetői poszt 1902-ig maradt betöltetlen, ekkor nevezték ki Greksa Kázmért a magyar nyelv és irodalom királyi nyilvános tanárává (Jauk-Pinhak 2002: 11). Greksa 1918-as távozása után „egyetemi lektor és királyi nyilvános magántanár” kinevezéssel dolgozott, és 1923-ig a szak vezetését is végezte. Könyvéről több forrás is beszámolt, így Révai Nagy *Lexikona* is (Révai 1991: 10); Milka Jauk-Pinhak *Hungarológia szak a Zágrábi Egyetemen* című áttekintő történeti munkájában pedig ezt írja Greksa Kázmérről: „Írt egy magyar nyelvtant is *Slovnica madžarskog* címen” (Jauk-Pinhak 2002: 11). Ez azonban nem szerepel Sági jegyzékében,<sup>1</sup> nem található az Országos Széchényi Könyvtárban, sem a Nacionalna i Sveučilišna knjižnica-ban (‘Nemzeti és Egyetemi Könyvtár’, Zágráb).

<sup>1</sup> A jegyzékben a tankönyvek, idegen nyelven írt magyar nyelvtanok egyedüli kiadványa a horvát nyelvűek címszó alatt Bojničić Ivan műve, *Slovnica madžarskoga jezika* címen szerepel (Sági 1922: 129).

## 2. Machik József: *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica*

Dolgozatom tárgya, az időrendben második horvátországi nyelvten, Machik József (Josip Mačik) grammatikája Zágrábban, a magyar–horvát viszonyok feszült időszakában került kiadásra. Sági István rendszerezésében 1847-es kiadással szerepel (Sági 1922: 98), és meg is megtalálható az említett horvát nemzeti könyvtárban, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban. A horvát katalógusban a kiadás éve, 1842 kérdőjelesen van feltüntetve.<sup>2</sup> A magyar katalógus szerint 1847-es,<sup>3</sup> Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* című művében is 1847-es dátummal jegyzi (1902: 183). Ezek alapján feltételezhető, hogy a grammatika több kiadást is megélhetett. Teljes címe: *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica – Pars prima seu theoretica. Írta Josephus Machik, philologiae, literature ac styli hungar in regia academia zagrabiansi professor p. o. r., nec non jur F. U. causarum per I. regnum hungariae advocatus*. Munkámban az Országos Széchényi Könyvtár példányát, tehát az 1847-es kiadását vettem alapul.

Először ismerkedjünk meg a szerző életével! Machik József (Pest, 1805.01.27. – Budapest, 1890.08.13.) három osztályt a bécsi Theresianumban végzett, majd Pesten folytatta gimnáziumi tanulmányait, és szintén Pesten végzett három év bölcsészeti tanulmányt. Ezután 1823-tól kétéves jogi tanulmányokat folytatott Zágrábban, majd az akadémia jogi kara előtt nyilvános vizsgát tett: „1825. decz. 26. Pozsonyban kelt bizonyítványa szerint a báni tábla jurátusai közé felvétellett és mint táblai jegyző 18 hónapot (1827-28. aug. 1-ig) a jogi gyakorlatban töltött” (Szinnyei 1902: 180). Az elkövetkező években ügyvédi pályáját építette Pesten. Az 1830-as években tanította magyar nyelvre és irodalomra Trefort Ágostont, aki 1872-től vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1885-től 1888-ig a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. (Szinnyei 1902: 180; Gálos 1940: 46). Szintén ezekben az években került vissza Zágrábba.

Machik küzdött az illírismus ellen, ennek köszönhetően 1842. július 13-án Besztercze megye táblabírájának választották, valamint a magyar kormány magyar cenzornak alkalmazta. Ezzel kivívta a horvátok ellenszenvét, feladata volt ugyanis „a magyar-államellenes nyilatkozatok kinyomatását, az állam-erkölcsellenes nyomtatványok közlését meggátolni” (Szinnyei 1902: 181). A Habsburg Monarchiában a cenzor fontos politikai tisztségviselő volt, a szlávokat érintő ügyekben a szláv nyelvek cenzora jelentős befolyással rendelkezett (Sokcsevits 2011). Hazafias munkájáért István főherceg nádortól elismerő oklevelet kapott. Machik 1848-ban a kiéleződött politikai helyzet miatt kénytelen volt Budára költözni. Az 1849/1850-es tanévben a pesti egyetemen a magyar irodalom helyettes tanárának nevezték ki, 1851-ben letette a vizsgát a bölcsészkaron magyar irodalomból. 1850-től 1856-ig a József-ipartanodában magyar nyelvtant és ügyírályt tanított. Tevékeny élete során részt vett a műegyetem megszervezésében, fordított az országos törvény- és kormánylap számára, fordított zenemű-szövegeket, gazdasági, politikai és szépirodalmi cikkeket írt, de foglalkozott kertészettel és saját költemények írásával is (Szinnyei 1902).

Dolgozatom szempontjából Machik sokszínű tevékenységéből a legfontosabbak a zágrábi évek, ekkor írta ugyanis elemzett művét, melyet a horvát nemzetnek ajánl. A kötet egy latin és egy magyar nyelvű idézettel kezdődik,<sup>4</sup> amelyek a könyv megszületésének vezérgondolatai lehetnek, utalnak a horvát–magyar ellentétekre a korban, de az egyetemes gondolatokra is az egymás megértéséről. Az idézeteket és az ajánlást szerzői bejegyzés követi, a célközönségnek a fiatalokat és a felnőtteket nevezve meg. Gondolatait azzal zárja, hogy a két nemzet közötti köteléket a magyar nyelv ismerete révén tovább kellene erősíteni. A bevezető a magyar nyelv

<sup>2</sup> <https://katalog.nsk.hr/F/9251IJ1JMHFRLVAK9B927K3UENU3TE9MHKYPYN1VUBH7HDFLF4-52663?func=short>

<sup>3</sup> <https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3048047>

<sup>4</sup> „Lingvarum diversitas alienat hominem ab homine, et propter solam lingvarum diversitatem nihil prodest, ad consociandos homines tanta similitudo naturae! S. August. de Civit. Dei.” „A’ Rómaiak szerették volna a’ Mádokat, ha tudtak volna velek szólni: már fél-barátja az ember annak, kivel szólni tud.” Dr. Petőcz (i.m. 2.)

méltatása, a szépsége, a zeneisége és ősisége melletti érvelés. Didaktikai szempontból ki kell emelni két sajátosságát. Az egyik, hogy a könyvben nem szerepel semmilyen horvát nyelvű rész, még lefordított mondatok sem; a magyarázatok nyelve latin, a magyar pedig a mű elején néhány idézetre, valamint a grammatikai példákra, ragozásokra korlátozódik. A másik jellemzője, hogy bár a szerzői megjegyzések nyelvtanítási szándékot sugallanak, nem nyelvkönyv, még a korabeli értelemben sem, ugyanis hiányoznak belőle az akkoriban már jellemző társalgási szituációk, nincs benne szójegyzék vagy szószedet, nincsenek szövegek, nem tartalmaz magyarságismeretet. Összegezve: nem felel meg a kor nyelvkönyvi követelményeinek.

Az Országos Széchenyi Könyvtár példánya teljes. A 311 oldal 22 főfejezetre oszlik,<sup>5</sup> ezek pedig összesen 82 alfejezetre, amiket a szerző paragrafusjellel és számozással látott el. Mindez jól mutatja szerkezetének nehézségét, bonyolultságát. Az arab számozással jelölt oldalak tartalmazzák a grammatikai részeket, míg az *Index*be (Tartalomjegyzékbe) be nem került római számozású XXX. oldal a mű elején az előlapból (cím és a szerző, valamint titulusai és a kiadó) és az *Introductio*-ból áll. Az alábbiakban a főfejezetek azon részeit ismertetem, amelyek a magyar mint idegen nyelv szempontjából lényegesek.

Az első főfejezet a *De literis et earum pronuntiatione*. Az §. 1. jelű alfejezete (*De Literis*) felsorolja a magyar ábécé akkori betűit: *a, á, b, cs, cz, d, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs*. A felsoroláshoz két megjegyzést fűz: létezik az *e* és *é* hang közötti *ě*, melyet a magyar írás nem jelöl. Másik kiegészítése pedig, hogy a *ds* és *dz* kettősjegyű betűk is léteznek, példái: *lándsá, findsá, handsár* és a *bodza*. Kitér arra is, hogy a *ch*, *w* és *y* a magyar családnevekben fordulnak elő. Ezután kétféleképpen osztja fel a magánhangzókat. Az a) felosztásban rövid és hosszú típusra bontja őket. A nyelvtanulás szempontjából fontosabb a b) felosztása, amely a mai értelemben vett hangrendi megkülönböztetés, kemény és lágy (mély és magas) elnevezéssel. Jó megfigyelése, hogy az *é, í* és *í* „átjárót” képeznek a hangok között. Gyakorlati szempontokat feltételező megoldás, hogy a hangok kiejtéséhez egy többnyelvű táblázatot ad meg, ahol a hangok más nyelvekben (magyar, horvát, cseh, lengyel, német, olasz, francia) való hasonlóságait adja meg segítségül: magyar *ch, cs, ts* horvát *ch*, cseh *čž, č*, lengyel *cz*, német *tsch*, olasz *c, cis*, francia –.

A §2. *Pronunciato Literarum* fejezet a hangokat / betűket már szavakban mutatja be. Külön a magán- és mássalhangzókat, segítségül hívva a német hangrendszert, valamint az *ny* esetében a francia és olasz példákat. A *gy* esetében a horvát nyelvből is hoz példát: „*dy in naredyenyé, medya*.”

A következő nagy fejezet, az *Aliquae observationes circa Orthographiam hungaricam* ('Néhány megjegyzés a magyar helyesírásról') a szempontomból nem érdemel különösebb figyelmet, viszont azt meg kell említenem, hogy ennek 7. paragrafusában Pereszlényit idézi: „*Quasi clavim linguae hungaricae nactus memoria tene, vocales ad duas classes spectare; ad quas respicies in declinandis nominibus, conjugandis verbis, et apponendis affixi.*” – 'Mintha a magyar nyelv kulcsát kaptad volna meg, tartsd emlékezetedben, hogy a magánhangzók két osztályba sorolhatók; ezekre figyelj a főnevek ragozásánál, az igék személy- és időbeli alakjainak képzésénél, valamint a toldalékok hozzáadásánál' (i. m. 14). A hangrendnek Machik hangsúlyos szerepet tulajdonít az egész műben, a magyar nyelv agglutináló jellege, a toldalékok gazdagsága munkájának nagy részét teszi ki. Sőt a toldalékokat – mint ahogy a

<sup>5</sup> *De literis et earum pronuntiatione, Aliquae observationes circa orthographiam hungaricam, Divisio vocum, Suffixionis regulae, Divisio suffixorum, De articulo, De declinatione, De collocatione nominum baptismalium et cognominum etc., Usus numeri singularis loco pluralis, De connexione adjectivorum cum substantivis, De nomine numerali, De pronomine, De verbo, De adverbio, De postpositionibus, De conjunctionibus, De interjectione, De derivatione vocum, De compositione vocum, De collocatione vocum, De omissionibus, De prosodia*

továbbiakban is látni fogjuk – nem nyelvtani funkciójuk alapján csoportosítja, hanem alakiségük szerint. Ez a megközelítés különösen bonyolultnak tűnteti fel a magyar nyelv rendszerét.

A szuffixumok általános szabályai (*Suffixionis regulae generales* §.8.) fejezet is ezt a megközelítést tükrözi, ugyan nem elég következetesen, az osztályozási szempontokat keverve, mert hol a szó, hol a végződés jegyeit állítja előtérbe. Az 1) csoportot alkotják azok a szavak, melyeknek utolsó szótagjában mély magánhangzó van, vagy a végződésük mély magánhangzó (*gyertya candela, gyertyának candelae, gyertyához ad candelam, gyertyácska parva candela; dob timpanum, dobnak timpani, dobunk nostrum timpanum; dobon in timpano, dobol timpanum pulsat.*) A 2) tagjai a magas magánhangzót tartalmazó vagy magas magánhangzóra végződő szavak (*tűz ignis, tűznek ignis, tűzünk noster ignis, tűzön in superficie ignis, tűzel ignem foveret.*) A 3) csoport az *é, i, í* magánhangzót tartalmazó vagy ezekre a hangokra végződő szavak (itt nem ad példát). A 4) csoport elkülönítésének kritériuma az előzőkkel szemben nem az alapszók, hanem a toldalékok alakja, ugyanis ide az egyalakú toldalékokat helyezi: *-ként, -ig, -ért, -kor.* Az 5) tagjai az *a* és *e* végű szavak, amelyek esetében a toldalék hatására megnyúlik a szótőzáró magánhangzó (*vestis, ruhának vestis, ruháim meae vestes*). Dicséretes, hogy hozzáteszi, mely toldalékokkal nem történik meg a változás: *-kép, -ként, -kor, -i, -ság, -ség.* Az utolsó 6) csoportban kiegészíti a magas toldalékok jellemzőit: azok a szavak kapják az *ö* magánhangzós toldalékokat, amelyek utolsó szótagjában *ö* vagy *ü* magánhangzó áll. Ezzel a megjegyzésével Machik közvetve utal arra, hogy a magas toldalékok bizonyos esetekben labiális és illabiális formában is léteznek. Bár a szabályok megfogalmazása nem teljes, nem sorolja labiális-illabiális típusba a magas magánhangzókat, és példákat sem ad a toldalékok köréből, észrevételei értékesek és helytállóak.

A *De declinatione* nagyfejezetet a névszók nyitják meg. A korban szokásos, inkább a németet követő eseteket különít el: nominatívusz, genitívusz (*absolutus* és *constructus*), datívusz és akkuzatívusz. A felmerülő kérdésre, hogy a mai esetrendszer többi tagja hol helyezkedik el a rendszerben, a válasz a korban hagyományos megoldásokban keresendő, vagyis a *De postpositionibus* című részben. A névszóktól külön álló és tőlük elválaszthatatlan kategóriákba (i.m. 229–250.) osztja az általa posztpozíciónak nevezett formákat. Előbbibe kerültek a névutók, az utóbbiak legnépesebb és legalaposabban tárgyalt tagjai a helyhatározó ragok: *-bAn, -bA, -bÓl, -On, -rA, -rÓl, -hOz, -ig, -ért, -ként, -kép, -képen, -kor, -nAk, -nÁl, -tÓl, -úl, -vÁ, -vAl.* Leírásuk viszonylag részletes, mind formájukat, mind funkciójukat tekintve. Illusztrálásképp: a *-bAn*-ról elmondja, hogy akkor használatos, amikor egy tárgy belsejében való tartózkodásról beszélünk, és a *hol?* kérdésre válaszol. Sőt megad egy igecsoportot, amellyel vonzatként szerepel: *bűnös valamiben, járatlan vmiben.* A nyelvoktatás gyakorlatias céljait követve hasonlóképpen mutatja be az irányhármasság összes ragját, kitérve a helységnevek sajátos toldalékolására is.

Az egyes és többes számú táblázatok (i.m. 34–36) hangrend szerinti illeszkedés alapján is fel vannak osztva. Két kiemelendő megjegyzést fűz az esetek bevezetéséhez: először is rámutat arra, hogy a magyar nyelv rendszerére nem alkalmazható ugyan ez az esetrendszer, de továbbra is ezt a hagyományt követi. Második szintén helyes megfigyelése, hogy a genitívusz és datívusz alakilag megegyezik, de szerinte könnyen megkülönböztethető, mert a birtokos esetben mindig szerepelnie kell a birtoknak is.

Tárgyalási módját a többes szám és a tárgyrag együttes leírásával illusztrálom. Először általános képet ad a tanított jelenségről, majd a részegységekkel foglalkozik. Így előbb az akkuzatívusról és a többes számról közöl általános tudnivalókat, majd a *-t* ragot és *-k* jelet mutatja be. Tanári tapasztalatai több ponton kimutathatók: részletesebben a tárgyraggal foglalkozik (ez a bonyolultabb kapcsolódás); meglátja a hasonlóságot a kötőhangzók viselkedésében a két morféma toldalékolásában; pontosan meghatározza azoknak a mássalhangzóknak a körét, amelyek után a *-t* rag kötőhangzó nélkül kapcsolódik: *j, l, ly, n, ny,*

*r, s, sz, z* és *zs*. Ezekre a mássalhangzókra példákat is ad, kiemelve a kivételeket: „ny; v.g. *leány* puella, *leányt*; *Soprony* Sopronium; *asszony* faemina etc. Excipiuntur 1) *arany* aurum; *hány?* quot? *köny* lacrima; 2) voces, quae in fine duplicatas, aut plures habent consonantes, v.g. *menny* coelum...” (i.m. 39). A szabályosnak mondható toldalékolás után a rendhagyó esetekkel (*tó, szó, kő, fű – agár, kéz – dolog, titok*) foglalkozik. A ragozási sort az utolsó szótagban *é, i* és *e* mássalhangzót tartalmazó csoporttal zárja.

Összegezve tehát az állapítható meg a *De declinatione* nagyfejezetről, hogy az általánostól az egyediig közelít, igyekszik a magyar nyelv rendszerének megragadására, pontos szabályok adására, ami didaktikai elvek követésére vall. Megközelítései a magyar mint idegen nyelv szempontjait is tükrözik. Erre utal a §18. fejezet beiktatása, ami a genitívuszi esettel, a *-nak/-nek* rag birtokosi funkciójával és az *-é* birtokjellel foglalkozik. A megkülönböztetést a kérdőszóval próbálja segíteni: az *-é* jeles változat a *Kié?* kérdésre válaszol.

Kell szólnom a nagyfejezethez nemigen illő *De collocatione nominum baptismalium et cognominum etc.* §19 című paragrafusról (‘A keresztnévek és vezetéknevek stb. elhelyezéséről’), amely a magyar vezeték- és keresztnévek sorrendjével foglalkozik, és itt tárgyalja a titulusokat és megszólítási formákat is (*uram, asszonyom, úrfi, kisasszony, Kovács Uram, Sógor uram, atyám uram...*). Az alig több mint egy oldal nem a nyelvtan szerves része, azonban gyakorlati szempontból jelentős, szintén a nyelvtanítási szándék bizonyítéka. A téma különben többször is visszatér a könyvben (§30 – §42.).

Machik művének legterjedelmesebb fejezete az igeről szóló: *De verbo*, §48–73 (i.m. 135–224). Kezdő gondolata, hogy az igeragozásnál is figyelembe kell venni a hangrendi illeszkedést. A latin örökségét követi az aktív és passzív igenem szétválasztásával. A határozott és határozatlan ragozást is megkülönbözteti, felhívja a figyelmet arra, hogy emiatt a magyar igeragozási rendszer megkettőződik. Ugyancsak fontos meglátása, hogy a tárgy határozottsága vagy határozatlansága dönti el a ragozás használatát: „*a’ szomszéd’ házat vesz-em*” és „*házat vesz-ek*” (i.m. 135). Az indoeurópai nyelvekétől eltérő rendszer kihívás elé állítja a tanulókat, fel kell ismerniük a tárgyasságot, és el kell dönteniük, hogy a tárgy határozott vagy határozatlan. Bár Machik nem részletezi alaposabban a két ragozási sor jellemzőit, példái előremutatóak, a tanulók számára a különbség felismerését segítik. Az igeidők tekintetében inkább a latin grammatikákat követi, mint a nyelvhasználatot: a határozatlan és határozott ragozási sorban az alábbi igeidőket foglalja táblázatba: *praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum* (*perfectum + vala, volt*), *futurum, aliud futurum* (fog ragozása). Jelen időben négy igeragozási csoportot különít el, rövid, a nyelvtanuláshoz nem elegendő magyarázatokkal: 1) *-ít* végűek; 2) *ő* és *ü* hangot tartalmazóak; 3) *s, sz, z* végűek, ahol a határozott ragozási sorban a *j* helyett az utolsó mássalhangzó kettőződik; 4) *-eg, -og, -ög, -el, -ol, -ed, -od, -öd, -er, -or, -ör, -ez, -oz* végűek (i.m. 166–170). Ez utóbbi csoport a nem ikes hangkivető igék azon eseteit tartalmazza, amikor a mássalhangzó-torlódás elkerülése érdekében nem történik meg a hangkivetés (*tip-r-om, tip-r-od, tipor-ja*). Listát is ad az ebbe a csoportba tartozó szavakról. Az utolsó pontban a nyelvhasználati tényeket szem előtt tartva arról ír, hogy a jelen idejű alak jövő időt is kifejezhet, ekkor gyakran határozószó (*majd, holnap*) szerepel a mondatban.

Azt a felismerését, hogy a kétféle ragozás központi helyet foglal el az igehasználatban, egyértelműen mutatja, hogy a kötet 62. fejezetében visszatér rá. (A ragozásokat itt két másik megnevezéssel is illeti: mutató, meghatározott és általános, határozatlan alak.) Machik ezt a gondolatot különben a bevezetőjében is kifejti:<sup>6</sup> a külföldiek számára ezeknek a formáknak a

<sup>6</sup> „Rectus harum formarum usus pro extraneis videtur esse modice difficilis, quia usus iste in nulla alia magis nota lingua locum habet. In genere statui potest quidem regula illa generalis, quod demonstrativa forma tunc utendum sit, si constructio determinatam in se contineat enunciationem seu si objectum, in quod actio verbo indicata transit determinate enuncietur, et vicissim. Illud tamen initiantibus scire plane non sufficit. Nos itaque hic etiam speciales enumerabimus casus in quibus forma determinata seu demonstrativa est hadhibenda, in

használata nehéznek tekinthető, mivel más ismert nyelvekben nem találkozunk vele a tanuló. Általános szabály, hogy határozott formát kell használni, ha a szerkezet határozott nyilatkozatot vagy határozott tárgyat tartalmaz. Ezt a szabályt a kezdők számára ő maga sem tartja elegendőnek, ezért példákkal illusztrálja azokat az eseteket, amikor határozott ragozás szükséges. (Minden mást a határozatlan kategóriába sorol.) A határozott névelős és mutató névmást tartalmazó szerkezetekkel kezd (*az, ez, azon, ezen, amaz, emez. Pl.: Gyűlöl-öm a' hazugságot. Ezt a' könyvet még nem olvasta. i.m. 183*). A főnévi vonatkozó névmásokat kivételként jelöli meg (*egyik barátom, akit jól esmer-sz*). Ezután a birtokos esetben és birtokos személyes névmással álló szerkezeteket említi. Kitér a tárgyi alárendelés azon eseteire, amikor a főmondatban érzékelést, gondolatot kifejező igék állnak: *tud-om (azt), hogy derék ember, nem hall-om (azt) mit beszél...*

A múlt idők közül a §56. *De perfecto* című részről kell szólnom, mivel a ma is használt múlt idő jelének kapcsolódási szabályait veszi sorra. Ebben határozott osztályozási törekvés érhető tetten. Az első ragozási típushoz a *j, l, n, ny* és *r* mássalhangzókra végződő igéket rendeli, amelyek *-t* időjelet kapnak kötőhangzó nélkül. A másodikban az egyes szám 3. személyben *-ott, -ett, -ött* időjellel álló igéket említi, megemlítve, hogy az egyetlen mássalhangzóra végződők csak *-t* jelet kapnak kötőhangzó nélkül („*ás fodit, ás-ott fodit...ás-t-am, ás-t-ál...*” i.m. 171). Ezután táblázatban, példákkal bemutatja az *-ott, -ett, -ött* végződésű ragozási sort. A múlt idővel foglalkozó fejezet nagy hibája – a nyelvtanulás szempontjából –, hogy nem tesz említést a határozott és határozatlan ragozásokról.

A következő igével foglalkozó rész a §57. *De imperativo et praesente modi conjunctivi*. A felszólító módot és a kötőmódot alakosságuk egyezésével indokolva együtt tárgyalja. A *-j-t* adja meg a felszólító mód jelének, de elkülöníti a különböző allomorfiájainak ragozási sorait is, vagyis a leggyakrabban előforduló *-j, -ss, -ssz, -zz* és *-ts* módjeles alakokat (i.m. 173–175). Machik ebben az alfejezetben nem nyújt nyelvhasználati kitekintést, pedig a téma indokoltá tenné, a tanuló a felszólító mód használatát így a magyar szociokulturális szabályok minden ismerete nélkül, formailag ismeri csak meg.

A szórendről szóló fejezetben (§68 *De collocatione vocum*, i.m. 294–301) megállapítja, hogy a magyar nyelv szórendje nem annyira kötött, mint más nyelveké. A mondat elejére a hangsúlyos rész kerül, és a hangsúlyok csökkenésének sorrendje valósul meg. Meglátása szerint nyelvtanilag jól formált mondatok hozhatók létre a szórend megváltoztatásával, a mondat értelme a hangsúllyal változik. Példája: „*atyám a' házat eladta; atyám a' házat adta el; atyám eladta a' házat; atyám adta el 'a házat; a' házat atyám eladta; a' házat adta el atyám; eladta atyám 'a házat; eladta a' házat atyám...*” (i.m. 295). A szabad szórendről mondottakat kiegészíti azzal, hogy azok a szerkezetek, amikben az egyik elem a másik jelentésének további meghatározására szolgál, nem választhatóak el egymástól (*József császár*), említi a kérdő mondatok kötöttségeit, illetve, hogy a cselekvő rendszerint a szerkezet elején helyezkedik el, az igével számban és személyben egyeztetve, de a melléknevek és értelmezők megelőzik („*a' gyermek csintalankodik, az emberek szomorkodnak*”).

Az igekötők alfejezetben az igekötő (szóhasználatában partikula) és az ige elválásának problémájával foglalkozik (i.m. 297–300), funkcióikról nem ejt szót, ami érthető, hiszen a korabeli grammatikákban hiába keresnénk használati útmutatót hozzájuk. Besorolásuk is hibás, de ez szintén általánosnak mondható a korban: *alá, által, be-bé, bele-belé, egybe, el, elő, eleibe-elébe-elibe, ellene, ellent, fel, felé, felibe, hátra, hozzá, ki, körül, közé -közibe, le, meg, mellé, neki, össze-össze, reá-rá, széllyel, vissza*. A nyelvtanuláshoz persze így ez a rövid fejezet nem elegendő, főként, hogy a célközönség számára ismeretlen jelenségről van szó. (A horvát nyelvben létezik hasonló prefixum, használata és funkciói azonban nagy eltéréseket mutatnak a magyar nyelvtől.) Elválásuk bemutatásához kijelentő és felszólító módú mondatokat ad meg

példának: „*ki*-viszem a' kést, a' kést viszem *ki*, a kést *ki*-viszem, viszem *ki* a kést, viszem a kést *ki*, *ki* a kést viszem” – indicativus „*ki* ne vidd a kést! a kést ne vidd *ki*! a kést *ki* ne vidd! ne vidd *ki* a kést! ne a kést vidd *ki*! *ki* a kést ne vidd!” – imperativus.

### 3. Összegzés

A szerző utalásai és idézetei alapján ismerte korának grammatikáit, a könyv megfontolt rendszerezésű, illeszkedik a magyar grammatikaírás hagyományába, bár didaktikai eljárásait, nyelvi tartalmát tekintve jó száz évvel elmarad korától. Erénye, hogy nagy hangsúlyt fektet a magyar nyelv morfológiai gazdagságára, a toldalékok kötőhangzóinak kérdésére. A legterjedelmesebb részben, a grammatika közel egyharmadában, az igékkel foglalkozik. A rész szerkesztési hibája, hogy a táblázatok után következnek a magyarázatok, kiegészítések. Emiatt rendkívül távol kerül egymástól a határozott és határozatlan alakban is bemutatott ragozási sor és annak leírása. Erénye, hogy nagy figyelmet szentel a magyar igeragozás indoeurópai nyelvekétől eltérő vonására, a határozott és határozatlan ragozásra.

Machik a horvát–magyar kapcsolatok kiéleződött időszakában írta művét. Jelentősége, hogy azon szerény számú munkák sorába tartozik, amelyek Horvátországban születtek a magyar nyelv megismertetésének céljából, a nemzetek közelebb hozásának gondolatával. Mivel napjainkban nem létezik a korunk igényeinek megfelelő horvát közvetítő nyelvű magyar nyelvkönyv, így ennek a grammatikának – bár csupán nyelvtanítási szándékot mutat – mégis helye van a magyar nyelv horvátországi kiadványai közt.

### Irodalom

- Gálos Rezső 1940. A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei. *Irodalomtörténeti Közlemények* 50/1: 31–49. [https://epa.oszk.hu/00000/00001/00174/pdf/ITK\\_EPA00001\\_1940\\_01\\_031-049.pdf](https://epa.oszk.hu/00000/00001/00174/pdf/ITK_EPA00001_1940_01_031-049.pdf) (2025.05.20.)
- Jauk-Pinhak, Milka 2002. Hungarológiai Szak a Zágrábi Egyetemen. In: Jauk-Pinhak, M. – Kiss, Gy. Cs. – Nyomárkay I. (eds.): *Croato-Hungarica Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza. A horvát–magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Matica Hrvatska Hungarológiai Tanszék Bölcsészettudományi Kar Zágrábi Egyetem és a Horvát Matica, Zagreb/Zágráb. 11–15.
- Lukács István (szerk.) 2013. *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. <https://mek.oszk.hu/19300/19334/19334.pdf> (2025.05.02.)
- Machik József 1847. *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica: Pars prima seu Theoretica*. Typis Francisco-Suppanianis, Zágráb.
- Makkai Béla 2013. Horvátország és Fiume a dualista korszak magyar nemzetpolitikai törekvéseiben. *Közép-Európai Közlemények* 6/3: 15–26. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12169> (2025.05.20.)
- Nyomárkay István 2013. *Szláv szomszédaink*. Pont könyvek 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Révai Nagy Lexikona 1991. Greksa István Kázmér. In: *Révai Nagy Lexikona Az ismeretek enciklopédiája*. IX. kötet. Szépirodalmi és Babits Könyvkiadó. 10. [https://adt.arcanum.com/hu/view/RevaiLexikon\\_09/?pg=13&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/RevaiLexikon_09/?pg=13&layout=s) (2025.03.02.)
- Sági István 1922. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete (Második, befejező közlemény). *Magyar Könyvszemle. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának Közlönye*, 19. <https://mek.oszk.hu/07000/07015/07015.pdf> (2025.05.10.)
- Sokcevičs Dénes 2000. Magyarságkép a XIX. század második felének horvát irodalmában. *Tiszatáj* 54/6: 98–106. [https://epa.oszk.hu/00700/00713/00108/pdf/tiszataj\\_EPA00713\\_2000\\_08\\_098-106.pdf](https://epa.oszk.hu/00700/00713/00108/pdf/tiszataj_EPA00713_2000_08_098-106.pdf) (2025.05.10.)
- Sokcevičs Dénes 2011. *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus Könyvek, Budapest.
- Švoger, Vlasta – Tvrtković, Tamara 2015. A hungarofiliától a hungarofóbiáig. Magyarságkép Horvátországban a 16. századtól a 19. századig In: Fodor, P. – Sokcevičs, D. – Turkalj, J. – Karbić, D. (eds.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet; Hrvatski institut za povijest, Budapest. 690–697.

Szinnyei József 1902. *Magyar írók élete és munkái* VIII. kötet. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest. 180–183.

[https://adt.arcanum.com/hu/view/SzinnyeiMagyarIrok\\_08/?pg=91&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/SzinnyeiMagyarIrok_08/?pg=91&layout=s) (2025.05.02.)

Žagar-Szentesi Orsolya 2002. Ivan Bojničić: „Gramatika magjarskoga jezika“ / Az első horvátországi magyar grammatika/. In: Jauk-Pinhak, M. – Kiss Gy. Cs. – Nyomárkay I. (eds.): *Croato-Hungarica Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Katedra za hungarologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Matica Hrvatska Hungarológiai Tanszék Bölcsészettudományi Kar Záhgrábi Egyetem és a Horvát Matica, Zagreb/Zágráb. 253–261.

*Tóth, Rebeka*

**József Machik: *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica*.  
A Contribution to the History of Hungarian Grammars in Croatia**

This paper situates József Machik's *Grammatica Hungarica Theoretico-Practica* within the history of Hungarian grammars published in Zagreb in the nineteenth century. Written during a period of strained Croatian–Hungarian relations, the work contributes to the relatively small body of publications devoted to the description of the Hungarian language in this context. Focusing on the grammar published in 1847, the paper examines those aspects of the work that are particularly relevant from the perspective of language pedagogy, with special attention to the teaching of Hungarian as a foreign language.